

ТЕОРІЇ ТА ПІДХОДИ ДО ПИТАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ У СФЕРІ ДОЗВІЛЛЯ

Путіловська Н.Б.

Відокремлений підрозділ «Миколаївська філія
Київського національного університету культури і мистецтв»

У статті обґрунтовано актуальність та розглянуто останні дослідження і публікації з даної теми, зроблено аналіз теорій та підходів до проблеми диференціації у сфері культурно-дозвіллевої діяльності, що дає можливість різнобічних підходів до реалізації суб'єктом своїх дозвіллевих прагнень, мотивів та їх змістовного наповнення. Визначено, що наявність різних теорій та підходів до питань диференціації у сфері дозвілля дадуть теоретикам і практикам матеріал до його збагачення та вдосконалення.

Ключові слова: дозвілля, дозвіллева діяльність, теорії та підходи до дозвілля, диференціація дозвілля, соціальна стратифікація.

Постановка проблеми. Сучасне життя та суспільство є багатоструктурним та різнорівневим. Наявність соціальних інститутів, різних верст населення, їх зв'язків вимагає диференційованих підходів до їх вивчення та розуміння.

Поняття диференціації визначається як виділення окремого із загальної сукупності за деякими ознаками. Якщо розглядати населення, то такими ознаками є вік, стать, освіта, професія, сімейний стан, соціальний статус тощо.

Структуру населення – соціальну стратифікацію – вивчає соціологія. Стратифікація відображає соціальну неоднорідність, розшарування суспільства, неоднаковість соціального положення його членів і соціальних груп, їхню соціальну нерівність.

Класиком теорії соціальної стратифікації та пов'язаної з нею соціальної мобільності вважається російсько-американський соціолог П. О. Сорокін. Проблему соціальної нерівності, особливо проблему класів, розглядали такі класики як М. Вебер, К. Маркс. Певні положення були розвинуті американськими соціологами Т. Парсонсом, Р. Мертоном та іншими вченими, які вважали, що вертикальна класифікація людей та їх груп спричинена розподілом функцій у суспільстві.

Якщо розглядати поняття диференціації в житті людини, то воно стосується різних її боків. Сучасна культурологічна наука не є винятком. Об'єктом особливої її уваги є диференційовані технології у сфері дозвілля. Для їх аналізу слід звернутися до розгляду теорій та підходів, що існують у питаннях диференціації дозвіллевої поведінки людей, вибору змісту та форм дозвілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням феномену дозвілля та його реалізації в сучасному житті займалися такі вчені як Ф. Боас, Т. Веблен та Е. Дюркгейм. Теоретичний аналіз емпіричних досліджень, який фіксує корінні зміни в способі життя та дозвіллі, було здійснено Ж. Дюмазедьє. Він нову, сучасну цивілізацію визначив як «цивілізацію дозвілля». А Ж. Фурастьє, у своїй книзі «Велика надія ХХ століття», розглянув ідею «цивілізації дозвілля», вже як модель постіндустріального суспільства, де, починаючи з певного рівня економічного розвитку, дозвілля набуває все більшої автономії від праці і стає самостійною ціннісною галуззю.

Особливий погляд на дозвілля, як на частину образу життя, належить соціальній та культурній антропології, авторами яких є Т. Адорно, Г. Маркузе, Ю. Габермас. Значення сфери дозвілля в соціальному житті підкреслювали в своїх працях з гуманітарних наук Л.І. Михайлова, В.М. Піча, Л.В. Сохань. Дозвілля в житті різних верств населення, зокрема молоді, розглядали також О. Голік, Н.М. Цимбалюк, І.Г. Іонін, Е.А. Орлова та інші. А ролі дозвілля через споживчі практики та стиль життя приділяли увагу французькі дослідники П. Бурдьє та Ж. Бодрійєр.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Питання щодо ролі та місця дозвілля в постіндустріальному суспільстві потребують подальшого, більш глибокого вивчення. Філософський словник трактує дозвілля, як сукупність занять у вільний час, за допомогою яких задовольняються безпосередньо фізичні, психічні, духовні потреби людини в основному відтворювального характеру. Дозвілля включає в себе такі види занять як читання, перегляд телепередач, комп'ютерне спілкування та ігри, відвідування кінотеатрів, театрів, прогулянки, ігри, пасивний відпочинок та багато чого іншого. З цього видно, що в рамках дозвілля здійснюється споживання культури, а не її створення.

Перевага одних видів дозвілля по відношенню до інших виникає внаслідок наявності різних інтересів та прагнень конкретної особистості, неоднаковою кількістю у неї вільного часу, різним світобаченням тощо. І наша мета, в межах цієї статті, розглянути і проаналізувати наявність різних теорій та підходів до питання диференціації у сфері дозвілля, з'ясувати характерні риси кожної теорії та нові акценти, які розставляє наукове знання та практика організації дозвілля різних категорій населення – користувачів дозвіллевого продукту.

Виклад основного матеріалу. Питання щодо підґрунтя дозвіллевої поведінки розглядалося багатьма вченими і неодноразово. Але загальної думки такої немає, а натомість виокремилася дві тенденції щодо розуміння стилів життя та проведення дозвілля. Представники першого напрямку вважають дозвіллеву поведінку суцільно індивідуальним проявом, тобто можливість уникнути нудьги, репрезентувати себе в певному суспільстві, розважитися тощо. Цю ідею відстоюють М. Каплан, Дж. Келлі, Д.І. Половеня, І.В. Петрова та інші. Наприклад, І.В. Петрова акцентує увагу

на тому, що індивід у вільний час реалізує свої особисті прагнення та своє світобачення [4].

Представники другого напрямку вважають, що вибір дозвілля повністю залежить від соціального оточення та диктується нормами соціальної групи, до якої належить індивід. Таке розуміння представлено в працях М. Вебера, Т. Веблена, П. Бурдье, В.В. Бойчелюка, В.Й. Бойчелюка, В.М. Пічі та інших.

За думкою О.П. Бойко на дозвілля, як сферу суспільного життя, впливають як суб'єктивні чинники, так і об'єктивні. Для індивіда має значення як його особисте переконання, його вільний вибір, так і його соціальне положення, стиль життя, який він формує відповідно набутому вихованню, освіті, «капіталу», і економічному і культурному, що дістаються індивіду у спадок [1, с. 14].

Соціальна диференціація, як розшарування населення суспільства на групи, що займають різне соціальне положення, різні за об'ємом та характером права, обов'язки, престиж, вплив та привілеї диктують і вибір дозвіллевих занять. Що саме впливає на цей вибір, які фактори його визначають та як взагалі диференціювати дозвілля людини? Існують відповідні теорії та підходи до питання диференціації у сфері дозвілля: віковий підхід до диференціації; культурологічний підхід; психологічний підхід; статусний підхід; етнокультурний підхід; особистісний підхід; діяльнісний підхід. Розглянемо кожний з них.

Віковий підхід. Одним із головних принципів організації дозвілля в дозвіллевій діяльності є врахування вікових особливостей аудиторії. Диференціація за цими ознаками в різні часи була характерною при організації відпочинку. Кожна вікова категорія має власні дозвіллеві орієнтації і потреби. В межах різних вікових груп існують свої завдання.

Так, для дитячої аудиторії основними завданнями організації дозвілля є: забезпечення всебічного розвитку дитини; формування суспільно-громадського досвіду особистості; розвиток, стимулювання та реалізація її духовного і творчого потенціалу; створення системи пошуку, розвитку й підтримки юних талантів, обдарувань; залучення до соціокультурних цінностей; задоволення потреб у професійному самовизначенні; виховання вольових якостей, формування активної життєвої позиції, здорового способу життя засобами мистецтва, технічної творчості, фізичної культури та спорту, соціальної творчості тощо. Важливим є те, що вибір дитиною дозвіллевих занять в деякій мірі пов'язаний з втручанням дорослих (батьків, інших родичів).

Доросла аудиторія сфери дозвілля диференціюється за віковими, соціально-статусними приналежностями і пов'язана з усвідомленими потребами. Мотиваціями до вибору дозвіллевих занять може бути їх потреби у відпочинку, розвагах, розвитку, отримання знань, творчості.

Культурологічний підхід передбачає аналіз та врахування «культурної історії», вплив минулих культурних практик на сучасні культурно-дозвіллеві процеси.

Врахування процесів творення та поширення культури пов'язане з різного роду соціокультурними диференціаціями (наприклад: гендерні,

статеві групи, етнічні меншини, молодіжні субкультури тощо).

Важливим питанням культурологічного знання є вивчення впливу культурних об'єктів на людей (публіку, масову аудиторію), як люди їх використовують, чому ті чи інші культурні форми мають успіх у споживачів культури, а інші приречені на швидке забуття.

Сьогодні ми спостерігаємо все зростаючу роль культури, особливо так званої «записуваної», яка відображається у друкованих виданнях, кінопродукції, електронних засобах масової комунікації, інших артефактах. Іншим культурним субполюсом стає культура наочності: вулична культура: вуличне мистецтво, дизайнерське просторове оформлення ландшафту, оселі, одягу та інше.

Особливості життєдіяльності людей у культурному просторі у процесі дозвіллевої діяльності пов'язане з тим, що відбувається інформаційний обмін культурними досягненнями різних регіонів, різних пластів культури.

Взагалі культура виступає детермінантою системи людської соціальної взаємодії (за Т. Парсоном) [6, с. 305].

Психологічний підхід ґрунтується на ідеї психологічної обумовленості культуротворчості людини. Ще З. Фрейд розглядав культуру як систему норм, заборон і пов'язаних з дією природного потягу до задоволення. Важливим моментом психологічної концепції є визнання особистості, її внутрішньо прихованих процесів, поведінкових і ціннісних стереотипів, взаємодії з оточенням, Дозвілля як психологічний стан людини розглядається крізь емоційне сприйняття людиною дозвіллевих занять. Згідно з цією концепцією, дозвіллевими вважаються лише ті види діяльності, що сприймаються людиною позитивно. Послідовними прибічниками психологічної моделі дозвілля є Б. Драйвер та Дж. Неулінгер. Дозвілля, на їх думку, є істотною складовою емоційної сфери життя, а тому залежить від якості цього життя, рівня його задоволення, дозвіллевих можливостей та пропозицій, їх доступності.

Як зазначає російський вчений Ю. Стрельцов, «основним стимулятором тут (на дозвіллі) найчастіше є задоволення від вільної реалізації функціональних можливостей – фізичних, інтелектуальних, емоційних... навіть чітко фіксований результат важливий не сам по собі, а як умова і засіб продуктивного прояву певних здібностей» [5, с. 22].

Статусний підхід. Соціальний статус визначається у соціології як становище індивіда або соціальної групи стосовно інших індивідів, груп, яке пізнається за соціально значущими для даної системи ознаками. У найзагальнішому розумінні *соціальний статус* особистості в суспільстві пов'язують, як правило, з віком, статтю, походженням, професією, сімейним станом.

Розрізняють такі види статусу: «природжений» (соціальне походження, стать, національність, раса); «надбаний» (освіта, кваліфікація). Крім того, соціальний статус може бути офіційним або неофіційним. Офіційний має, як правило, офіційну основу – реальний внесок індивіда у розвиток суспільства. Втім, як свідчить досвід, часто неофіційний статус оцінюється певними категоріями людей вище, ніж офіційний.

Слід також відрізнити соціальний статус від статусу особистісного, тобто становища, що його займає індивід як людська істота у первинній групі (сім'ї, колі друзів, серед колег).

У марксистській соціології першоосновою визначення соціального статусу є класовий поділ суспільства, розбіжності всередині самих класів.

У західній соціології дослідження соціального статусу значною мірою спираються на концепцію соціальної стратифікації німецького соціолога Макса Вебера (1864–1920), згідно з якою статусні групи є найважливішими елементами соціальної структури. Такі групи характеризуються специфічним стилем життя, певним типом освіти і занять, сприйняттям певних цінностей і вірувань, дотриманням правил поведінки і звичаїв. Статусна диференціація в повній мірі спостерігається сьогодні у дозвіллевій сфері. Це пов'язане з усіма видами дозвілля, починаючи від споглядального та споживацького і закінчуючи активними видами дозвілля [6].

Етнокультурний підхід. Неможливо побудувати стратегію своєї життєдіяльності без урахування багатовікового досвіду і традицій попередників. Традиції забезпечують успадкування цінностей, у тому числі етнокультурних. Зневажливе ставлення до культурної спадщини призводить до порушення спадкоємності у розвитку суспільства і культури, до втрати духовних надбань народу.

Етнокультурний підхід у організації дозвілля розглядається як процес формування особистості, що забезпечує етнізацію дітей, як невід'ємну складову їхньої соціалізації. Процес етнокультурного виховання забезпечується засвоєнням етнокультурної інформації, творчою участю у розвитку рідної культури. Збереження етнокультурних традицій впливає на цілісність етносу, стабільність суспільства і держави. Етнокультурний підхід покликаний сприяти гармонізації міжетнічних, міжнаціональних відносин і збагаченню культур.

Зміст дозвілля за етнокультурним підходом полягає, по-перше, у засвоєнні рідної національної мови, по-друге, у засвоєнні культурних традицій і їх розвитку. Родина, культурно-дозвіллевій заклади та інші соціальні інститути беруть участь у цьому процесі з дитинства. Проблеми з впровадженням національної мови гостро відчуються на територіях міжетнічних контактів, де під впливом політичних і культурних обставин у титульного етносу зменшується сфера міжособистісного спілкування рідною мовою, а у багатьох його представників національна мова втрачається, етнокультурні традиції переходять з активного функціонування у пасивну пам'ять. Актуальним є питання етнокультурного виховання підрастаючого покоління у полікультурному просторі України.

Одним із ефективних засобів етнокультурного виховання, яке сприяє всебічному розвитку особистості школярів і молоді, є діяльність, що ґрунтується на вивченні, засвоєнні і трансляції української традиційної народної культури як суспільно-історичного явища, в якому відбився світогляд, морально-етичні і естетичні цінності українського народу. З глибокої давнини і дотепер вони слугують його національному самовизначенню, суспільній консолідації, гуманізації міжособистісних стосунків людей.

Відтворення і трансляція культури, духовності починається з поглибленого вивчення її стародавніх традиційних і кращих сучасних надбань.

Особистісний підхід. Особистісний підхід у культурно-дозвіллевій сфері особливо актуальний. Якщо в традиційній філософії освіти соціально-педагогічні моделі розвитку особистості описувались у вигляді ззовні заданих зразків, еталонів культурно-дозвіллевої діяльності, то особистісно орієнтований підхід виходить з визнання унікальності суб'єктного досвіду самої людини як важливого джерела індивідуальної життєдіяльності. Таким чином, відбувається «зустріч» того, що задається, та суб'єктного досвіду, його «окультурювання», збагачення. Визнання людини головною фігурою всього культурологічного процесу і є особистісно орієнтована педагогіка дозвілля.

Актуальним є особистісно орієнтований підхід у організації дозвіллевої діяльності дитини. Сьогодні робляться спроби побудови нової особистісно орієнтованої системи виховання. Вона спирається на такі вихідні положення: пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності дитини як активного носія суб'єктного досвіду, що склався задовго до впливу спеціально організованого виховання (дитина не стає, а від самого початку є суб'єктом пізнання, творчості); при конструюванні та реалізації педагогічного процесу потрібна особлива увага дорослих для виявлення суб'єктного досвіду кожної дитини; взаємодія двох видів досвіду дитини повинна відбуватись не по лінії витіснення індивідуального, наповнення її суспільним досвідом, а шляхом їх постійного узгодження, використання всього того, що накопичене дитиною у її власній життєдіяльності; розвиток дитини як особистості (її соціалізація) відбувається не тільки шляхом оволодіння нею нормативною діяльністю, а й через постійне збагачення, перетворення суб'єктного досвіду як важливого джерела власного розвитку.

Формами особистісного підходу до організації дозвілля можуть бути: розробка та реалізація соціальних, технічних, художніх проектів, колективні творчі справи, самопрезентації тощо.

Діяльнісний підхід. Вивченням діяльнісного підходу займалося широке коло дослідників. Засадами розвитку проблеми стали дослідження фізіологів початку ХХ століття (В.М. Бехтерев, І.П. Павлов, І.М. Сеченов та ін.). Основні положення діяльнісної теорії розвитку психіки дитини та теорії навчальної діяльності розкриті в працях провідних радянських психологів Л.С. Виготського, П.Я. Гальперіна, В.В. Давидова, О.М. Кабанової-Меллер, О.М. Леонтьєва, С.Л. Рубінштейна, В.Д. Шадрікова, Г.І. Щукіної, Д.Б. Ельконіна та ін.

Ученими досліджено поняття діяльності, її структурні компоненти, їх властивості й умови взаємодії основних елементів системи. Діяльнісний підхід охарактеризовано через розроблені теорії і концепції: розвиваючого навчання (Д.Б. Ельконін і В.В. Давидов), поетапного формування розумових дій (П.Я. Гальперін, Н.Ф. Талізін), формування перцептивних дій (А.В. Запорожець), проблемного навчання (психологи Д.М. Богоявленський, Т.В. Кудрявцева, О.М. Матюшкін, Н.О. Менчинська), дидак-

ти М.О. Данилов, І.Я. Лернер, М.І.Махмутов, В. Оконь, М.М. Скаткін).

Основна ідея діяльнісного підходу у вихованні зв'язана не з самою діяльністю як такою, а з діяльністю як засобом становлення і розвитку суб'єктності дитини. Тобто в процесі і результаті використання форм, прийомів і методів культурно-дозвілєвої діяльності дитина здатна обирати, оцінювати, програмувати, конструювати ті види діяльності, які адекватні її природі, задовольняють її потреби у саморозвитку, самореалізації, творчості.

Висновки і пропозиції. Враховуючи викладені характеристики щодо наявності різних концепцій диференціації у сфері дозвілля, слід зазначити, що всі вони є результатом розгляду культурно-дозвілєвої сфери людини як важливої, своєрідної та специфічної. Зміст дозвілля розглядається як певним чином упорядкована сукупність видів діяльності, а розмежування визначає їх сутнісну характеристику.

Своєрідність моделі дозвілєвої поведінки полягає в тому, що об'єкт дозвілєвої діяльності одночасно виступає і його суб'єктом.

Це проявляється у постановці суб'єктом перед собою чергових завдань і визначення шляхів їх здійснення.

Дозвілля як діяльність, що здійснюється на основі вільного вибору і у вільний час, повинно бути спрямовано на соціальні досягнення чи розвиток особистості, що підкреслюється більшістю дослідників. Тому не можливо зупинитися на будь-якій окремій позиції щодо підходу до розуміння культурно-дозвілєвої діяльності. Усі вони доповнюють один одне та дають можливість різнобічних підходів до реалізації суб'єктом своїх дозвілєвих прагнень, мотивів та змістовного наповнення.

Наявність різних теорій та підходів до питань диференціації у сфері дозвілля надають теоретикам і практикам матеріал до його вдосконалення та збагачення.

Список літератури:

1. Бойко О. П. Диференціація дозвілєвої поведінки в глобальному світі // Філософія. Культура. Життя: міжвузівський зб. наук. праць / Дніпропетровська державна фінансова академія. – Дніпропетровськ, 2010. – Вип. 34. – С. 14–21.
2. Герчанівська П. С. Культурологія: термінологічний словник / П. С. Герчанівська. – К.: Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2015. – 439 с.
3. Дюмазедьє Ж. Планирование досуга и культурное развитие / Ж. Дюмазедьє // Образование взрослых и досуг в современной Европе. – Прага: Обрис, 1966.
4. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах: підручник / І. В. Петрова. – К.: Кондор, 2005. – 408 с.
5. Стрельцов Ю. А. Культурологія досуга. – М.: МГУК, 2002.
6. Черниш Наталія. Соціологія. Курс лекцій. – Львів: Кальварія, 2003. – 544 с.

Путиловская Н.Б.

Обособленное подразделение «Николаевский филиал
Киевского национального университета культуры и искусств»

ТЕОРИИ И ПОДХОДЫ К ВОПРОСУ ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ В СФЕРЕ ДОСУГА

Аннотация

В статье обосновано актуальность и рассмотрены последние исследования и публикации по данной теме, сделан анализ теорий и подходов к проблеме дифференциации в сфере культурно-досуговой деятельности, что дает возможность разносторонних подходов к реализации субъектами своих досуговых стремлений, мотивов и их содержательного наполнения. Исследовано, что наличие различных теорий и подходов к вопросам дифференциации в сфере досуга дадут теоретикам и практикам материал к его обогащению и усовершенствованию.

Ключевые слова: досуг, досуговая деятельность, теории и подходы к досугу, дифференциация досуга, социальная стратификация.

Putilovska N.B.

Separate Division «Mykolaiv Branch
of Kyiv National University of Culture and Arts»

THEORIES AND APPROACHES AS FOR THE PROBLEM OF DIFFERENTIATION IN THE SPHERE OF LEISURE

Summary

The urgency of the research is grounded and the latest publications and researches as for the given theme are considered in the article. The theories and approaches as for the problem of differentiation in the sphere of cultural-and-leisure activities are analyzed. That enables to consider various approaches to experience leisure opportunities, motifs and their contents by the individual. It is stated that the existing theories and approaches as for the problem of differentiation in the sphere of leisure shall enable scholars and experts for its further development and improvement.

Keywords: leisure, leisure activities, theories and approaches as for leisure, differentiation of leisure, social stratification.